

ЗАНЕПАД ЗАОЧНОЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТІВ СЕРЕДЬНОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

Цветкова Ю. В.

Метою статті є аналіз різних форм (моделей) нестационарної освіти у вищих навчальних закладах України. Дослідження особливостей та причин зародження та впровадження першої нестационарної моделі освіти, а саме заочної, дає можливість констатувати, що хоча свого часу вона й була успішною та актуальною, проте сьогодні не відповідає високим вимогам, що висуваються до концепції вищої освіти в Україні та світі. За всієї досконалості правового регулювання заочної форми освіти та звиклості до неї як з боку студентів, так і з боку викладачів є нагальними потреба та можливість замінити її дистанційною формою освіти. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що відбувся у зв'язку з пандемією та вжиттям карантинних заходів, створив реальні можливості для активізації цього процесу.

Дистанційна освіта не тільки відповідає сучасним вимогам глобалізації, інтернаціоналізації, інклюзивності та якості вищої освіти у XXI ст., але й уже має необхідне для її успішного впровадження правове регулювання.

Автор статті окреслює проблеми, які характеризують впровадження дистанційної вищої освіти замість заочної форми, зокрема ті, що є вкрай актуальними для університетів середнього рівня (за міжнародними класифікаціями та рейтингами), до яких належать провідні вищі навчальні заклади України та інших пострадянських держав і держав Східної Європи.

Пропонуються варіанти розв'язання цих проблем, зокрема, за рахунок залучення до їх обговорень представників громадськості, освітніх стейкхолдерів, працівників освіти та державних органів.

Підкреслено, що впровадження дистанційної освіти може відкрити великі перспективи розвитку саме для університетів середнього рівня як для забезпечення навчання для вітчизняних студентів, так і для студентів з інших держав.

Ключові слова: заочна освіта, дистанційна освіта, інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі.

Tsvietkova Yu. V. The dawn of the part-time (extramural) and perspectives of the rise of distance education: legal support and the new opportunities for the middle-ranking universities of Ukraine and Europe

The aim of the article is to analyze different models (forms) of the part-time (home, extramural, out-campus) education at the high education institutions in Ukraine. The examining of the peculiarities and reasons of the origin and implementation of the first part-time extramural education shows us that at the time of its creation it was successful and actual. But nowadays it gives up to the high demands and standards of the high education in Ukraine and in the other countries. The part-time (extramural) education has a developed system of efficient legal regulation and high support by the students and teachers. But despite of all its benefits, it has to be replaced by the distant model (form) of education. The rapid development of information and communication technologies, which took place in connection with the pandemic and the introduction of lockdowns, has created real opportunities to activate this process.

Distant model (form) of high education not only satisfies to the modern requirements of globalization, internationalization, inclusiveness and high quality of the high education in the XXI century. Now all the necessary legal regulation is in place in Ukrainian and international legislation.

The problems that may arise for the middle ranking universities in connection with the introduction of the distant education instead of the extramural education are well defined and can be solved by the joint efforts of the public, teachers, university administrations, international organizations with the mandatory involvement of the government officials, including the Ministry of Science and Education.

The article accents, that providing of the distant education can open great perspectives for the middle-ranked universities in their teaching of the national students, and, greater ones for teaching the students

from other countries, who have no possibility to relocate for visiting the university by the traditional (on-campus) model.

Key words: *part-time (home, extramural, out-campus) education, distance model of education, information-communication technologies in the education processes.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні перед вищою освітою України стоять численні виклики, пов'язані зі швидкою зміною стандартів світової вищої освіти, інтернаціоналізацією та глобалізацією вищої освіти, новими тенденціями у розвитку цифрових технологій та європейською інтеграцією України. Підвищення вимог до якості освіти, орієнтованість на зручність студентів, забезпечення інклюзивності вищої освіти створюють проблему невідповідності наявної моделі заочної освіти у вищих навчальних закладах України високим критеріям сучасності. Однак повна відмова від цієї моделі невігідна вітчизняним та східноєвропейським закладам вищої освіти, адже дає їм змогу зайняти свою нішу серед університетів світу, зокрема пропонувати унікальні для закладів середнього рівня у міжнародних рангах можливості отримувати недорого, але достатньо якісну освіту, яка може користуватися попитом у широких кіл осіб, що хочуть підвищувати свій освітній та інтелектуальний рівень, але не присвячувати цьому роки свого життя, а саме працювати, проживати в зручних для себе умовах, задовольняти інші свої потреби та інтереси. Зростання та поширення інформаційних технологій створюють у цьому контексті унікальні можливості переходу до іншої форми освіти - дистанційної, яка може зберегти усі переваги старої заочної освіти, але мінімізувати її недоліки.

Аналіз публікацій та досліджень. Зародження та розвиток заочної форми освіти у вищих навчальних закладах в Радянському Союзі та пострадянських державах було предметом дослідження багатьох науковців, таких як Н.А. Староверова, Є.І. Демидова, О.С. Ковпак. Дослідники відзначали переваги цієї форми освіти у першій половині та середині ХХ ст., обґрунтовували її необхідність тоді тощо. Сучасний стан заочної освіти та перспективи переходу до дистанційної освіти в пострадянських державах у своїх працях розглядали Ю.В. Москаль, В.М. Прибилова, Г.А. Кияшко, Н.А. Староверова. Ці автори відзначали недоліки такої форми освіти, аналізували проблеми, що існують як із поглядів студентів, які навчаються заочно, так і з точки зору викладачів. Ю.В. Москаль, зокрема, порівнював стан розвитку

заочної форми освіти в Україні та аналізував особливості дистанційної форми освіти у провідних державах світу.

Метою статті є аналіз причин зародження та розвитку заочної моделі освіти у державах Східної Європи, оцінювання її перспектив та правового регулювання, визначення перспектив та правового забезпечення заміни заочної форми освіти дистанційною, окреслення переваг та проблем впровадження дистанційної освіти замість заочної у вищих навчальних закладах середнього рівня, визначення можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система вищої освіти в Україні передбачає дві основні форми навчання, а саме очну, або стаціонарну, та заочну. Ця система є типовою для більшості держав, які у 1990-х роках утворилися під час розпаду СРСР, і фактично копіює відповідну систему вищої освіти в СРСР. В Німеччині, Франції та США така система була започаткована в середині ХІХ ст. у зв'язку з розвитком поштових сервісів [1]. В СРСР ідея заочної освіти просувалася практично одразу після революції 1917 року та була пов'язана з шаленим «кадровим голодом». Революція 1917 року була організована з огляду на найнижчі прошарки суспільства (які часто не вміли навіть читати). Радикальність радянської ідеології призвела до винищення за короткий термін попередньої інтелектуальної еліти [2; 3, с. 241-257]. Отже, виникла потреба швидкого надання хоча би базової освіти широкому колу осіб, причому таким чином, щоб не відривати їх від сімей, роботи та місць постійного проживання. Ініціатива мала шалений успіх. У 20-х роках ХХ ст. заочно вчилася більше 40 000 з близько 170 000 усіх студентів. Остаточна заочна освіта як невід'ємна форма вищої освіти була оформлена у 1938 році Постановою РНК СРСР «Про вище заочне навчання» [4], а її виконання забезпечено численними підзаконними актами [5, с. 23-24, 31-35]. З тих часів практично усі вищі навчальні заклади радянського та пострадянського простору мали у своїй структурі два відділення, а саме для очної (стаціонарної) та заочної освіти.

Модель заочної освіти в Україні передбачена Законом про освіту від 1 липня 2014 року й практично скопійована з радянської моделі. Заочна освіта передбачає «поєднання навчальних занять і контрольних заходів під час короткочасних сесій та самостійного оволодіння освітньою програмою в період між ними» (ст. 49) [6]. На практиці це означає, що 2-3 рази на рік студенти на 3-4 тижні приїжджають до вищого навчального закладу, де

їм оглядово начитуються лекції (2-4 з кожного предмета), проводяться семінарські заняття (1-2 з кожного предмета) й проводяться заліки та іспити. Якщо наводити конкретні приклади, то якщо з предмета, що вивчається протягом семестру, на стаціонарі передбачено 30 годин лекцій та 30 годин семінарів (по 1 лекції та семінару на тиждень), то на заочній формі цьому ж предмету буде віддаватися 4 години лекцій та 4 години семінарів. Теоретично передбачається, що в проміжках між цими сесіями студенти самостійно, на принципах самоосвіти вивчають необхідний матеріал за підручниками. Однак на практиці це є дуже малоімовірним: більшість студентів-заочників працюють повний робочий день (тобто з 9 ранку до 6 вечора), мають родини, дітей та інші важливі для дорослої особи заняття. Нерідкісними є випадки, коли студенти стаціонару переходять на заочну освіту на деякий час (1-2 роки) за власними особистісними причинами, такими як вагітність та народження дитини, важка хвороба, потреба від'їзду за кордон.

В таких умовах якість заочної освіти перебуває поза всіма можливими стандартами вищої освіти. В умовах повної відсутності (на початку ХХ ст.) або радикальної нестачі (у другій половині ХХ ст.) [7, с. 162-164] спеціалістів у СРСР це був принцип «меншого зла», тобто краще мати хоча б тих спеціалістів, які мінімально орієнтовані в професійній сфері, ніж ніяких. Однак в умовах високого професійного та інтелектуального рівня початку ХХІ ст. активної професійної конкуренції на ринку праці, широких можливостей та варіантів вітчизняної та закордонної освіти сучасна заочна система освіти не витримує жодної критики. Деякі престижні вищі навчальні заклади пострадянських держав уже почали відмовлятися від системи заочної освіти як такої, що не відповідає якості сучасної освіти, та навіть більш жорстко як такої, що дискредитує диплом [1, с. 238-239]. Проте повне її скасування також відбутися не могло: з одного боку, така форма освіти прямо передбачена законодавством [6], з іншого боку, навіть з урахуванням усіх її недоліків вона має своїх прихильників. Щодо останнього аргументу, то слід зауважити, що, попри усю зручність заочної системи освіти, кількість студентів там невпинно зменшується, що, на нашу думку, може пояснюватися саме низькою якістю цієї освіти.

Тоді як університети високих рівнів (ті, що посідають високі місця у численних світових рейтингах університетів) [8] відмовляються від заочної освіти, ця модель може бути дуже перспектив-

ною для розвитку університетів середнього рівня як в Україні, так і в державах - членах ЄС.

Великою проблемою в усіх спробах оновити й переглянути принципи, організацію, а також підвищити зацікавленість у заочній освіті ВНЗ України є певна адміністративна консервативність: більшість університетів звикла до заочної освіти в такому вигляді, як вона є (організація занять, набір студентів, звітність перед МОН, наявні методики), адже все вже відпрацьовано десятиліттями. Як щодо будь-якої системи, яка нехай і недосконало, але працює, застосовуються принципи «працює - не ламай» та «краще - ворог хорошого».

До 2019 року, попри усю нашу (викладачів та інших працівників вищої освіти) стурбованість і неодноразове обговорення цієї ситуації на круглих столах та конференціях [9, с. 46-66; 10, с. 79-82], реальних шляхів вирішення цієї проблеми так і не було. Однак сумні події пандемії Covid-19 неочікуваним чином відкрили для нас нові реальні можливості. Масове опанування онлайн-технологій, отриманий досвід віддаленої освіти як у питаннях її організації (що важливо для викладачів та університетських адміністрацій), так і в питаннях її здобуття (що перш за все цікавить студентів) відкрили для нас вікно можливостей трансформувати актуальну для ХХ ст., але застарілу для ХХІ ст. модель заочної освіти.

Які існують конкретні шляхи трансформації вітчизняної моделі заочної освіти і як оформити цей процес відповідно до законодавства України, міжнародних актів, наявних методик і реальних можливостей ВНЗ України? Яких проблем можна очікувати під час впровадження такої моделі освіти?

Стаття 49 ЗУ «Про вищу освіту» передбачає наявність такої форми освіти, як дистанційна. Деякі дослідники ототожнюють заочну та дистанційну форму освіти [11, с. 27-28], що, на нашу думку, є неправильним. За законодавством України, «дистанційна форма здобуття освіти - це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [6]. Отже, у визначенні та організації дистанційної освіти робиться принциповий акцент на спеціалізованому середовищі та інформаційно-комунікаційних технологіях, чого у моделі заочної освіти немає. Крім того, ЗУ

«Про вищу освіту» у ст. 49 чітко розподіляє ці дві форми вищої освіти.

На нашу думку, трансформація заочної освіти в дистанційну і є тією унікальною можливістю зберегти усі позитивні риси заочної освіти (можливість навчатися та працювати одночасно, не переїжджати до міста, де працює університет, аспекти інклюзивності для осіб особливих категорій), проте суттєво підвищити рівень якості такої освіти шляхом її наближення до стаціонарної.

Заміна заочної освіти дистанційною відповідає п. 4 Болонської декларації 1999 року, який передбачає «забезпечення студентів доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг» [12]. Сама модель дистанційної освіти вже активно використовується у вищих навчальних закладах США, Об'єднаного Королівства, Ізраїлю, Канади тощо [13].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій, передбачених дистанційною освітою, створює реальні можливості запропонувати студентам нестационарної форми 6-7 занять на тиждень, наприклад, по 2 академічні години у вечірній час (1 заняття на день), а також 4-6 годин у вихідні дні (2-3 заняття). Хоча це й не забезпечить таким студентам повний обсяг навчальних годин, які отримують студенти стаціонару, проте в декілька разів збільшить той обсяг, якого набувають студенти-заочники сьогодення. Причому частина таких лекцій може пропонуватися у форматі відеозаписів, які студент може подивитися у зручний для нього час.

Важливим чинником, що знижує якість заочного навчання, є проблема літератури. Не є таємницею, що більші міста мають значно кращі бібліотеки, університети можуть забезпечити студентів тільки базовою літературою (1-2 загальні підручники). Отже, у студентів заочної форми навчання, що проживають у маленьких містах та селах, навіть за наявності зацікавленості та бажання отримати належний рівень знань технічно є значно менше можливостей. Тут останні зміни, пов'язані з карантинними заходами та дистанційною освітою, вирішують проблему. За останні два з половиною роки навчання в умовах карантину принципово збільшився доступ до наукових та навчальних матеріалів в онлайн-форматі. Наприклад, методичні вказівки (сілабуси), які раніше, як правило, видавалися студентам у бібліотеках, сьогодні є у відкритому доступі на сайтах кафедр. Зроблено або збільшено багато наукових онлайн-бібліотек, сервісів тощо, куди викладачі можуть викладати свої наукові праці,

щоб у подальшому забезпечити студентів доступом до них.

Однак не можна не зауважити, що перехід на дистанційну форму освіти замість заочної створює багато проблем. Деякі з цих проблем уже є очевидними, отже, до них треба вже готуватися.

Першою проблемою є захист інтелектуальної власності. Усі матеріали, створені викладачами, починаючи з онлайн-лекцій та друкованих підручників чи посібників, є її об'єктами [14, с. 126-127]. Отже, поширення їх у мережі, на жаль, не обмежиться виключно студентами, які оплатили такий доступ, а створить можливість подальшого безконтрольного поширення таких матеріалів. Виходом тут могла би бути спеціальна система кодування інформації, що має запропонувати викладачам університет. Однак технічно та фінансово для не дуже заможних університетів середнього рівня це забезпечити достатньо складно.

Другою проблемою є робота адміністративних підрозділів. Облік та методично-технічне забезпечення дистанційної освіти вимагають нових підходів, програм, систем та звітності. Якщо приватні ВНЗ ще можуть на свій страх та ризик їх забезпечити, то державні та комунальні навчальні заклади у сфері методичної діяльності та звітності підпорядковані міністерству. Отже, будь-які новації повинні бути ним схвалені, що достатньо складно організувати. Впровадження нових механізмів потребуватиме додаткового фінансування, яке для державних ВНЗ теж має бути обґрунтоване перед вищими контролюючими органами.

Наукова організація нової системи освіти потребуватиме створення окремих методик, написання нових підручників, розроблення нових курсів. Уся ця діяльність не може відбуватися волонтерським шляхом. Отже, для викладачів, які будуть брати в цьому участь, повинні бути передбачені відповідні години навантаження, додаткові оплати, можливості підвищення кваліфікації та навчання, зокрема, від тих держав чи ВНЗ вищих рівнів, де такі програми існують та працюють.

Висновки. Отже, підсумовуючи, доходимо таких висновків.

1) Наявна заочна форма отримання вищої освіти є застарілою та не відповідає сучасним вимогам якісної освіти. Свого часу її впровадження повністю відповідало суспільним, державним та економічним умовам і потребам науки, виробництва та населення, що отримало своє відображення у державній підтримці, забезпеченні правовим регулюванням та фінансуванням.

2) Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що відбувся у зв'язку з пандемією та вжиттям карантинних заходів, створив реальні можливості для заміни заочної форми освіти дистанційною.

3) Переваги заміни заочної форми освіти дистанційною є безсумнівними, зокрема, у питаннях зручності для усіх суб'єктів освітнього процесу, підвищення якості освіти, модернізації, інклюзивності, міжнародного співробітництва. Наявна вітчизняна та міжнародна правова база містить усі необхідні норми для впровадження дистанційної освіти.

4) Проблеми, що можуть виникнути у зв'язку зі впровадженням дистанційної форми освіти замість заочної (організаційні, методичні, правові, інтелектуально-наукові та технічні), можна вирішити спільними зусиллями громадськості, викладачів, адміністрацій вищих навчальних закладів, міжнародних організацій із обов'язковим залученням представників органів державної влади, зокрема Міністерства освіти та науки.

5) Попри усі проблеми, дистанційна освіта може відкрити великі перспективи саме для університетів середнього рівня для забезпечення навчання як для вітчизняних студентів, так і для студентів з інших держав, включно з тими, хто через особливі обставини життя не може переїжджати до інших держав, місцевостей чи міст та відвідувати вищі навчальні заклади на загальних підставах стаціонарної освіти.

Література

1. Староверова Н.А. Проблемы заочного обучения в сфере профессионального образования. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. Т. 15. № 23. С. 237-239.

2. Сліпущенко С.М. Сучасна вітчизняна історіографія про репресії проти інтелігенції в Радянській Україні в 20-30-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Николаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2012. Вип. 3.33. С. 302-307.

3. Дружилов С.А. Трагедия отечественной высшей школы в период послереволюционной разрухи. *Вопросы образования*. 2012. № 3. С. 241-257.

4. О высшем заочном обучении : Постановление Совета Народных комиссаров СССР от 29 августа 1938 года № 951. *Собрание постановлений Правительства СССР*. 1938. № 39. Ст. 228.

5. Демидова Е.И. Становление и развитие советской высшей школы в 1920-1930-х годах : автореф. дисс. ... докт. ист. наук : спец. 07.00.02. Саратов, 2007. 45 с.

6. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.11.2021).

7. Ковпак О.С. Заочна форма навчання в системі педагогічної освіти в Україні (50-80-ті рр. ХХ ст.). *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Дніпропетровськ, 2016. Ч. 1. С. 162-164.

8. QS World University Rankings. 2021. URL <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022> (дата звернення: 20.11.2021).

9. Кияшко Г.А. Болонський процес: проблеми близькі і далекі. *Теорія і практика впровадження положень Болонської угоди в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* : тези доповідей Науково-методичної конференції. Київ, 2007. С. 46-66.

10. Цветкова Ю.В. Проблеми впровадження дистанційної форми освіти в умовах реформування системи освіти України відповідно до вимог Болонського процесу. *Болонський процес: досягнення та проблеми вищої правничої освіти України* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 грудня 2006 року). Київ : ВГЛ «Обрії», 2008. С. 79-82.

11. Прибилова В.М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. № 4. С. 27-36.

12. Європейський простір у сфері вищої освіти : спільна Декларація міністрів освіти Європи від 19 червня 1999 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text (дата звернення: 20.11.2021).

13. Москаль Ю.В. Світові тенденції розвитку заочної та дистанційної вищої освіти. *Психологія і суспільство*. 2008. № 3. С. 116-122.

14. Орлюк О.П., Андрощук Г.О., Бутнік-Сіверський О.Б. та ін. Право інтелектуальної власності: академічний курс : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О.Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

Цветкова Ю. В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та
держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0001-7557-7048>